

УДК 338.436:330.131.5

В. М. Нелеп, д.е.н., професор
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана

НЕОБХІДНІСТЬ ТРИКРИТЕРІАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВЕЛИКИХ АГРОФОРМУВАНЬ

*Vitalii M. Nelep, Doctor of Science in Economics, professor
SHEE «Vadym Hetman Kyiv National Economic University»*

THE NECESSITY OF THREE-CRITERIA ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF LARGE AGRIFORMATIONS

АНОТАЦІЯ. Розглянуто стан і тенденції розвитку агропромислового комплексу України, причини його економічної, соціальної та екологічної кризи, роль у цьому латиноамериканського шляху розвитку села, на який стала Україна. Проаналізовано структуру експорту продукції агропродовольчого комплексу у порівнянні з країнами, які лідирують за обсягом експорту цієї продукції. Обґрунтовано необхідність трикритеріальної оцінки ефективності великих агроформувань. Акцентовано увагу на перспективах продуктово-ринкової стратегії агропродовольчого комплексу України та на організаційно-правових формах господарювання на селі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: агроформування, економічна, соціальна та екологічна ефективності, експорт продукції агропродовольчого комплексу.

ANNOTATION. The position and trends of the development of the agro-industrial complex of Ukraine, the reasons of its economic, social and environmental crisis, the role of Latin American way of rural development, that Ukraine is accepted, are considered. The structure of export of products of the agroindustrial complex in comparison with countries, that are leading in scopes of exports of these products, is analyzed. The necessity of three-criteria assessment of the efficiency of large agriformations is substantiated. The attention is focused on the prospects of product-market strategy of the agro-industrial complex of Ukraine and the organizational and legal forms of business in rural areas.

KEYWORDS: agriformations, economic, social and environmental efficiency, export of products of agri-food complex.

Постановка проблеми. Сільське господарство України знаходиться у глибокій системній економічній, соціальній та екологічній кризі. Однією із головних причин цього є відсутність як у теорії, так і на практиці трикритеріальної оцінки ефективності. В

першу чергу це стосується обґрунтування продуктово-ринкової стратегії агропродовольчого комплексу України, а також перспективних організаційно-правових форм господарювання на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, проблемі трикритеріальної оцінки ефективності, що дозволяє враховувати не тільки економічну ефективність, а й соціальну та екологічну, у вітчизняній науці приділяється недостатньо уваги. Різні аспекти такої оцінки розглядають В.Г. Андрійчук [1] стосовно системи показників, які використовуються при оцінці економічної, соціальної та екологічної ефективності О.М. Бородіна, І.В. Прокопа, В.В. Юрчишин [6] — про соціально-економічний розвиток сільського господарства і села; Л.В. Молдаван [2], В.М. Нелеп [3, 4] — про вплив організаційно-правових форм господарювання на селі на соціальну та екологічну ефективність сільськогосподарського виробництва.

Мета дослідження. Обґрунтувати необхідність трикритеріальної оцінки ефективності, зокрема при обґрунтуванні продуктово-ринкової стратегії агропродовольчого комплексу України та організаційно-правових форм господарювання на селі.

Виклад основних результатів дослідження. Ефективність, як економічна категорія, багатогранна. Розрізняють економічну, соціальну та екологічну ефективність, кожна з яких визначається своєю системою показників [1]. Однак на практиці, як за оцінки фактичних результатів, так і перспективних передбачень, використовується переважно один вид ефективності — економічної. У підсумку це завершується негативними результатами, особливо в сільському господарстві, де значну роль відіграють природні фактори.

Якраз використання такого трикритеріального підходу дає можливість нам прогнозувати, що головними напрямками удосконалення структури виробництва і експорту є виробництво органічної продукції шляхом реалізації ідеї біологізації сільського господарства [2]. Причому головною конкурентною перевагою української продукції агропродовольчого комплексу є її повноцінність завдяки вищій природній родючості ґрунтів України і значно меншій інтенсивності їх використання. Вищий, порівняно з країнами Західної Європи і Північної Америки, рівень повноцінності продукції з точки зору наявності в ній близько 90 елементів, необхідних для здоров'я людей і тварин (60 мікроелементів, 12 амінокислот, жирні кислоти, вітаміни тощо), що забезпечуєть-

ся наявністю цих елементів в українських ґрунтах у більшій кількості. Про доцільність і можливість значного збільшення виробництва органічної продукції свідчить, зокрема, швидке зростання в світі попиту на органічну продукцію і наявність сприятливих природно-економічних умов її виробництва в Україні.

Сільське господарство України знаходиться в глибокій системній економічній, соціальній та екологічній кризі. За останні 25 років відбулись кардинальні негативні зміни як у галузевій структурі виробництва, так і в структурі організаційно-правових форм господарювання на селі:

- значне скорочення (зі 49,5 до 30 %) питомої ваги тваринницької продукції у структурі валової продукції сільського господарства [5];

- різка диференціація в темпах розвитку окремих галузей; знищення низки галузей (льонарство, коноплярство, хмелярство, тютюнництво, вівчарство, шовківництво) і до цієї межі підійшло молочне скотарство;

- значне скорочення частки середніх і малих підприємств у виробництві продукції з одночасним зростанням частки дрібних особистих господарств населення (з 29,4 до 56 %, а в окремих видах продукції — плоди, овочі, картопля до 80–97 %) і величезних аграрних та агропромислових холдингів, які сконцентрували більше 6 млн га сільськогосподарських угідь.

Такі кардинальні структурні зміни обумовили глибоку соціальну кризу сільського господарства: різко зменшилась кількість робочих місць на селі, зросло безробіття, зменшились доходи селян і бюджетів сільських рад. І найстрашніше те, що селянин усувається від управління виробництвом і соціальним розвитком села, стає найманим робітником. Неконтрольоване використання високих норм внесення пестицидів і мінеральних добрив, відсутність сівозміни і т.п. призводять до глибокої екологічної кризи: знищується біоценоз ґрунту і води, підвищується вміст у ґрунті і продукції залишків отрутохімікатів, нітратів і нітритів, що значно перевищує гранично допустимі норми [3], знижується вміст гумусу в ґрунті тощо. Особливо слід наголосити на протилежних тенденціях розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні та світі (рис. 1). Якщо в світі виробництво продукції сільського господарства за 1990 — 2012 рр. зросло на 63 %, то в Україні знизилась на 21 % [5].

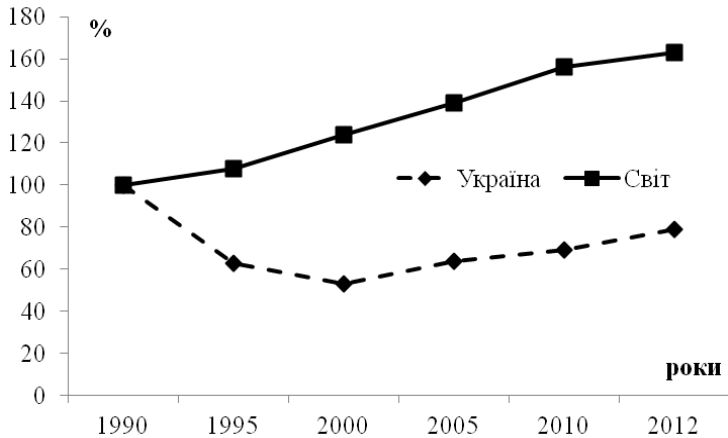

Рис. 1. Індекси сільськогосподарського виробництва в Україні і світі (1990 = 100 %)

Головною причиною таких криз є відсутність ефективної аграрної політики країни, зокрема трикритеріальної оцінки ефективності, коли враховували тільки економічну ефективність і не брали до уваги соціальну та екологічну.

Найбільше постраждали від непередуманих аграрних перетворень і засилля агрохолдингів господарства Полісся. Головними галузями, що визначали їхню спеціалізацію і забезпечували достатню прибутковість і доходи селян, були льонарство, хмелярство, картоплярство і молочне скотарство. Нині перші дві галузі знищено, картоплярство перемістилось в особисті господарства населення, а поголів'я великої рогатої худоби різко скоротилось.

Наприклад, в Овруцькому районі на Житомирщині із 25 господарств тільки два залишилися самостійними, а решта входить до складу агрохолдингів, переважно «Райз-Полісся». Якщо в 1990 році ці господарства вирощували льон-довгунець на площі 3058 га, то нині — ні одного гектара. Площі під картоплею скоротились із 3741 до 25 га. Натомість площі під кукурудзою на зерно зросли у 23 рази (з 258 до 5896 га), і вона займає 30 % посівів. З'явилися нові для Полісся культури — соняшник — 1252 га і ріпак — 888 га. Поголів'я великої рогатої худоби скоротилось у 7 разів (з 54,4 до 7,8 тис. голів), у тому числі корів у 3,5 разу (з

12,5 до 3,5 тис. голів). Різко скоротилось також поголів'я свиней, овець, птиці, коней і кількість бджолосімей.

Особливо слід наголосити, що поліські селяни за останні 30 років постраждали двічі: ще і від Чорнобильської катастрофи — через обов'язкове відселення низки сіл, різке скорочення після 1986 р. посівів льону-довгунцю і картоплі. Наприклад, в Овруцькому районі площі під цими культурами раніше становили по 5 тис.га.

Орієнтація холдингів на високо механізовані і рентабельні культури спричинили гостру соціальну кризу на селі: різке скорочення робочих місць і зростання безробіття. Так, порівняно з 1990 р. середньорічна чисельність працівників скоротилась у 14 разів (з 11,4 тис.чол. до 0,8 тис. чол), у т.ч. у рослинництві у 16 разів (з 4400 до 265 чол.) і в тваринництві в 11 разів (з 5805 до 531 чол.).

Агрохолдинги на всій площі посіву застосовують енергозберігаючу технологію No-till (або її основні елементи), яка передбачає використання високих доз пестицидів і мінеральних добрив. А це обумовлює глибоку екологічну кризу.

Усі зазначені негативні тенденції розвитку сільського господарства України, знайшли відображення у структурі експорту продукції її агропродовольчого комплексу (рис. 2). У 2013 р. цей експорт склав 17 млрд дол. США і Україна зайняла 25 місце у світі. На жаль, його структура вкрай незадовільна через дуже обмежений асортимент продукції (зернові та олійні займають близько 75 % експорту) і переважання в ній сировини (рис. 2).

Це є результатом латиноамериканського шляху розвитку сільського господарства, на який стала Україна в останні десятиліття. Яскравим представником цього шляху є Аргентина. Тут панують поміщицькі латифундії та агрохолдинги, яким належить 95 % сільськогосподарських угідь [8]. Країна повністю урбанізована: на селі залишилось 7,5 % населення. У структурі експорту продукції агропродовольчого комплексу олійні та зернові, як і в Україні, займають більше 71 %, при цьому одна культура (соя разом з продуктами її переробки) займає більше 50 % (рис. 2). Водночас в експорті Аргентини, що має 108 млн га пасовищ, традиційною була продукція — м'ясо великої рогатої худоби — скоротилась до 2,6 % [7]. Не дивно, що недавно Аргентина восьмий раз оголосила дефолт.

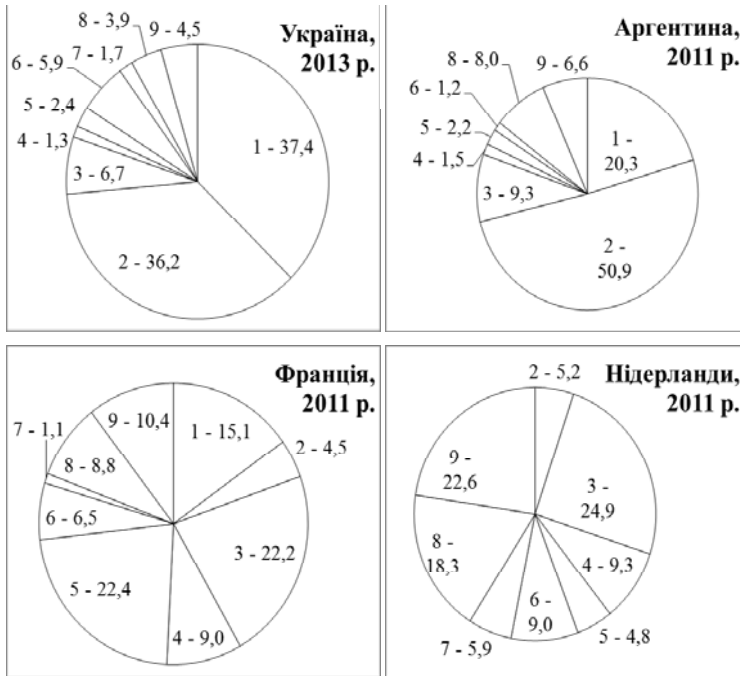

Рис. 2. Структура експорту продукції агропродовольчих комплексів України, Аргентини, Нідерландів і Франції [7]

Позначення: 1 — зернові культури; 2 — олійні та продукти їх переробки; 3 — продукція тваринництва; 4 — готові харчові продукти, дитяче харчування, корм для домашніх тварин, харчові відходи; 5 — вина і алкогольні напої; 6 — кондитерські вироби та вироби з какао, кава, чай; 7 — сигарети; 8 — фрукти, овочі, квіти; 9 — інша продукція (яка займає у структурі експорту менше 1 %)

А був же і є зовсім інший європейський, цивілізований, перевірений століттями шлях розвитку українського села: розвиток середнього і малого бізнесу на основі кооперування селян. Про це переконливо свідчить досвід країн із розвинутою ринковою економікою. Зокрема, для України корисним і важливим є досвід Нідерландів (стабільне друге місце у світі за експортом продукції агропромислового комплексу) і Франції (3–4 місце), де у структурі експорту домінує не сировина, а продукція харчової промисловості із глибоким ступенем переробки (рис. 2).

Особливо вражає аналіз асортименту і структури експорту України порівняно з Нідерландами. Маючи вкрай обмежені власні природні ресурси (площа сільськогосподарських угідь становить всього 1,9 млн га, до того ж більшість із них польдерні — відвойовані у моря), Нідерланди щорічно імпортують зерно кукурудзи, сої, ячменю, пшениці, соняшнику, ріпаку. на суму 6,2 млрд дол. США, виробляють та експортують молочних і м'ясних продуктів на суму більше 28 млрд (Україна для порівняння — на суму 0,8 млрд). Нідерланди заробляють на всьому. Так, у 2011 р. п'яту позицію в експорті (2,3 млрд) займали харчові відходи; кормів для домашніх тварин експортували на суму 840 млн, продуктів дитячого харчування на 1,1 млрд; імпортує картоплю на 0,6 млрд, а експортує швидкозаморожену картоплю на суму 1,5 млрд, імпортує ячмінь на 439 млн, а експортує пиво ячмінне на 1,9 млрд, імпортує тютюн на 1 млрд, а експортує сигарет і виробів із тютюну на 4,8 млрд. Подібна картина і з бобами какао, зеленою кавою, олією. І цей перелік можна продовжувати.

Висновки:

1. При оцінці ефективності аграрної політики країни, так і окремих її складових продуктово-ринкової стратегії агропродовольчого комплексу, обґрунтування перспективних організаційно-правових форм господарювання на селі тощо — обов'язково слід використовувати трикритеріальний підхід, причому на перше місце доцільно ставити соціальну та екологічну ефективність, а потім — економічну.

2. Використання трикритеріального підходу в оцінці дає можливість прогнозувати, що головними напрямками удосконалення структури виробництва і експорту є виробництво органічної продукції шляхом реалізації ідеї біологізації сільського господарства.

3. За обґрунтування продуктово-ринкової стратегії України доцільно не звужувати, як це робить Україна в останні роки, а максимально розширювати асортимент виробництва та експорту продукції, в першу чергу, за рахунок відродження загублених галузей і збільшення питомої ваги продукції тваринництва і харчової промисловості з глибоким ступенем переробки.

4. Виконати ці завдання можливо тільки шляхом розвитку переважно середнього і малого бізнесу на селі. А це, в свою чергу, вимагає переорієнтації сільського господарства України з латиноамериканського шляху створення величезних латифундій з їх технологіями, що основані на використанні високих норм пестицидів і мінеральних добрив, на апробований, більш ніж сторічний

європейський досвід кооперування селян. Сільськогосподарські кооперативи виконують низку функцій: матеріально-технічне забезпечення селян, заготівлю, транспортування, зберігання, промислову переробку і реалізацію продукції, в т.ч. на експорт.

Література

1. *Андрійчук В.Г.* Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В.Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2013. — 779 с.
2. *Молдаван Л.В.* Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: монографія / [О.В.Шубравська, Л.В.Молдаван, Б.Й.Пасхавер та ін.]; за ред. д.е.н. О.В.Шубравської; Ін-т екон. та прогнозів. — К., 2012.
3. *Нелеп В.М.* Земля України і здоров'я нації / В.М. Нелеп, Я.В. Бойко // Економіка АПК. — 2011. — №1. — С. 20—27.
4. *Нелеп В.М.* Шляхи відродження українського села / В.М. Нелеп // Економіка АПК. — 2013. — №1. — С. 125—129.
5. Сільське господарство України за 2013 р. : [стат. збірник] / [За ред. Н.С. Власенко, відп. за вип. О. М. Прокопенко]. — Державна служба статистики України. — К., 2014. — 400 с.
6. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О.М. Бородіна, І.В. Прокопа, В.В. Юрчишин та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор НАН України О.М. Бородіної; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. — К., 2012. — 320 с.
7. Detailed food and agricultural trade data [Electronic source]. — Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2013. — <http://faostat.fao.org/site/535/default.aspx#ancor>
8. Latin America: The State of Smallholders in Agriculture [Electronic source]. /Julio A. Berdegue and Ricardo Fuentealba/ IFAD Conference on New Directions for Smallholder Agriculture, Rome, Italy/ — <http://www.ifad.org/events/agriculture/doc/papers/berdegue.pdf>

Reference

1. *Andriichuk V.H.* The economy of enterprises of agro-industrial complex: textbook / V.H. Andriichuk. — K.: KNEU, 2013. — 779 p.
2. *Moldovan L.V.* Innovative transformation of the agricultural sector of economy: monograph / [O.V. Shubravska, L.V. Moldavan, B.Y. Pashaver and others]; ed. by O.V. Shubravska; Institute of Economics and Prognostication. — K., 2012.
3. *Nelep V.M.* Land of Ukraine and the health of nation / V.M. Nelep, Ya.V. Boiko // The economy of agro-industrial complex. — 2011. — №1. — P. 20—27.
4. *Nelep V.M.* Ways of revival of the Ukrainian village / V.M. Nelep // The economy of agro-industrial complex. — 2013. — №1. — P. 125—129.

5. Agriculture of Ukraine in 2013: [stat. collection] / [ed. N.S. Vlasenko, O.M. Prokopenko]. — State Statistics Service of Ukraine. — K., 2014. — 400 p.
6. Socioeconomic development of agriculture and rural areas: contemporary measurement / [O.M. Borodina, I.V. Prokopa, V.V. Yurchyshyn and others]; ed. by O.M. Borodina; National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Economics. and Prognostication. — K., 2012. — 320 p.
7. Detailed food and agricultural trade data [Electronic source]. — Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2013. — <http://faostat.fao.org/site/535/default.aspx#ancor>
8. Latin America: The State of Smallholders in Agriculture [Electronic source]. /Julio A. Berdegue and Ricardo Fuentealba/ IFAD Conference on New Directions for Smallholder Agriculture, Rome, Italy/ — <http://www.ifad.org/events/agriculture/doc/papers/berdegue.pdf>

Статтю подано до редакції 16.12.14 р.

УДК 338.436

*Ніценко В. С., к.е.н., доцент,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова*

РОЛЬ АГРОХОЛДИНГІВ У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

*Nitsenko V.S., Ph.D. Associate Professor,
Odessa National University named by I.I. Mechnikov*

THE ROLE OF AGRICULTURAL HOLDINGS IN RURAL DEVELOPMENT

АНОТАЦІЯ. У статті на основі аналізу нормативно-правового поля та поглядів науковців встановлено позитивний і негативний ефекти від присутності агрохолдингів та їх філіалів на території сільських поселень. Визначено роль агрохолдингів у розвитку сільських територій

КЛЮЧОВІ СЛОВА: сільські території, сільськогосподарські угіддя, сільські поселення, інфраструктура села, соціально-економічний розвиток, агрохолдинги.

ANNOTATION. On the basis of analysis of the regulatory and legal framework and the views of scientists found the positive and negative effects of the presence of agricultural holdings and their branches in rural area are determined. Defined the role of agricultural holdings in the development of rural areas.

KEYWORDS: rural areas, agricultural land, rural settlements, rural infrastructure, socio-economic development, agricultural holdings